

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

SHUNDUNTHULE/FULWI 2024

TSUMBANDILA YA U MAKA

MARAGA: 70

Tsumbandila iyi ya u maka i na masiatari a 11.

KHA VHA PFESESE:

- Memorandamu uyu u tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhatoli/vhamaki.
- Ngauralo, a u tei u vha ambadzifhele nga wothe lini.
- Phindulo dza vhagudi dzi tea u sedzwa u ya nga vhukoni ho taniwaho kha phindulo yeneyo.
- Phindulo dzi tea u eliwa nga u angaredza, nahone mbuno dzi newe ho teaho zwi tshi tevhedza maga o dzhiwaho kha mutangano wa ndinganyiso.
- Memorandamu uyu u do thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho musu u tola/maka hu sa athu u thoma.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**NDAELA KHA VHATOLI/VHAMAKI****Maga a u tola/maka tholokanyondivho:**

- Ngauri ndivho i kha u pfesesa, mupeleto wo khakheaho na vhukhaki ha luambo kha phindulo zwi songo newa ndatiso nga nda ha musu vhukhaki honoho vhu tshi thithisa kupfesesele/u shandula zwi ambwaho. (Honeha, vhukhaki vhu di fanela u sumbedzwa).
- Arali mulingiwa a shumisa maipfi a luambo luwe lune a sa khou lingwa khalwo, kha vha tsinye ito kha maipfi ayo, nahone arali phindulo i tshi kha di pfala, hu songo vha na ndatiso. Honeha, arali ipfi li bvaho kha luwe luambo lwo shumiswaho kha tshibvedzwa nahone la lavhelelwa kha phindulo, izwi zwi a tangedzea.
- Kha **mbudziso dzo vuleaho**, a hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha EE/HAI kana NDI A TENDA/A THI TENDI. Tshiitisi/Thikhedzo/thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- A hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE. Tshiitisi/Thikhedzo/thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- Musu phindulo ya ipfi lithihi yo lavhelelwa hone mulingiwa a nea fhungo lothe, kha a newe maraga **tenda fhedzi** ipfi lo lavhelelwaho lo talelwa kana lo sumbedzwa.
- Musu mbuno mbili/tharu dzi tshi todiwa, ngeno nnzhi dzo nekedzwa, kha vha make **fhedzi** mbili/tharu dza u thoma.
- Kha vha tangedze u fhambana ha nyambotavhi.
- Kha mbudziso dza u nanga kha zwinzhi, kha vha tangedze ZWOTHE, ledere li livhanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 1**PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A**

- 1.1 Na tshilindo masimuni^v na musi u tshi linda bindu lau.^v (2)
- 1.2 Ndi u mu nea tshelede nnzhi musi a tshi ya tshikoloni.^v (1)
- 1.3 - Ndi ngauri o vha a tshi vha rengela mahalwa naho vha songo mu hambela.
- Nga u vha hawe na tshelede.
- Musi o no kambiwa vho vha vha tshi wana tshikhala tsha u mu dzhiela tshelede.
- [Zwivhili fhedzi]^v (2)
- 1.4 - Mukundi o vha a sa iti mishumo ya tshikolo.
- O vha a sa dzuli kilasini a tshi dzulela u ya bungani.
- O vha a sa thonifhi vhadededzi vhawe.
- O vha a tshi dzulela u lova tshikolo.
- O vha a sa phasi.
- [Zwiraru fhedzi] ^v^v (3)
- 1.5 Vho-Mukatshelwa a vha lemi niwana,^v ngeno Vho-Mukundwa vha tshi lema niwana.^v

KANA

- Vho-Mukatshelwa a vha tendi niwana a tshi ita zwiito zwo bvaho, ngeno Vho-Mukundwa vha tshi mu lema nga u mu fha tshelede nnzhi lune a renga halwa kana zwikambi.^v (2)
- 1.6 U sa thetshesela musi u tshi kaidzwa.^v (2)
- 1.7 C/A vha tendi u da.^v (1)
- 1.8 - Vho fhedza vho lutana na niwana wavho nga niwambo wa u tswa.
- Goloi yavho yo nakesaho o i dipisa/wisa.
- Vho fhedza vho no farwa nga vhulwadze.
- Niwana wavho o thula vhagudi vhavhili vha lovha.
- Ho do vha na nndwa mutani.
- [Zwiraru fhedzi] ^v^v (3)
- 1.9 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri vhabebi vha songo lema vhana vhavho ngauri zwi nga fhedza zwo vha dzhenisa khomboni/khakhathini.^v Sa zwe zwa bvelela kha Vho-Mukundwa musi vha tshi lema Mukundi a fhedza o litsha na tshikolo, a thoma u tswa na u pwasha goloi.^v (3)

- 1.10 - A thi mu pfeli vhutungu, ngauri mme awe vho lingedza u mu kaidza ene a sa thetshelase.
 - O tou nanga vhutshilo ho khakheaho a tshi khou itiswa nga tshelede ye a newa nga khotsi awe.

KANA

- Ndi a mu pfela vhutungu ngauri khotsi awe ndi vhone vho mu khakhelaho.
- Ndi a mu pfela vhutungu ngauri o xeletwa nga vhumatshelo.
- Ndi a mu pfela vhutungu ngauri zwine a khou tangana nazwo vhutshiloni zwi a vhavha.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho] √√ (2)

- 1.11 - Ndo vha ndi tshi do vha eletshedza uri niwana ha aluswi nga u sokou fhiwa masheleni a si na vhukono.
 - Ndo vha ndi tshi nga vha vhudza uri niwana ha aluswi nga muthu muthihi, zwi dzhia tshitshavha tshothe.
 - Ndo vha ndi tshi nga vha vhudza uri vha songo lema niwana.
 - Ndo vha ndi tshi nga vha vhudza uri musi tshikoloni vha tshi vha vhidza, vha tea u tavhanya u ya ngauri zwothe ndi zwa u thusa niwana.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.12 Muñwali u khou ri tanela muswa ane a khou daha fola/zwidzidzivhadzi.√ (1)

- 1.13 Ndi dipfa ndo vha isala/Ndi a pfa vhutungu,√ ngauri vhaswa vha khou divhaisa nga u daha mafola/Vhaswa vha divhulaha nga u daha mafola na zwidzidzivhadzi. √

[Na zwiñwevho zwi pfalaho.] (2)

- 1.14 - Hu tea u todiwa thuso kha vha mutakalo uri vha eletshedze vhaswa u bva kha u daha.
 - Hu tea u vhidzwa vhashumelavhapo uri vha thuse nga zwine zwa nga itwa uri vha litshe fola.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.15 Zwibveledzwa izwi zwi fana ngauri zwothe zwi amba/u sumbedza vhaswa vha na ndowelo mmbi ya u nwa mahalwa na u daha mafola.√ Kha TSHIBVELEDZWA TSHA A muñwali u khou amba nga muswa we a vha a tshi shumisa tshelede u direngela mahalwa ngeno TSHIBVELEDZWA TSHA B tshi tshi khou sumbedza muswa o dzula a tshi khou daha fola/zwidzidzivhadzi.√

(2)
[30]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI

MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU

Kumakele kwa manweledzo

U tola/maka hu tea u disendeka kha zwo vhudziswaho, hu litshiwe izwo zwi songo vhudziswaho.

Manweledzo a tea u makiwa nga ndila i tevhelaho:

- **Kuavhelwe kwa maraga:**
  - Maraga dza 7 kha mbuno dza 7 (maraga 1 kha mbuno).
  - Maraga 3 ndi dza luambo.
  - Thanganyelo ya maraga: 10
- **Kuavhelwe kwa maraga musi mulingiwa a songo anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Mbuno dza u bva kha 1–3 dzi re dzone: avhelani maraga 1
  - Mbuno dza u bva kha 4–5 dzi re dzone: avhelani maraga 2
  - Mbuno dza u bva kha 6–7 dzi re dzone: avhelani maraga 3
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa o anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Khouthesheni dza 6–7 ni songo avhela maraga dza luambo
  - Khouthesheni dza u bva kha 4–5: avhelani maraga 1 ya luambo
  - Khouthesheni dza u bva kha 2–3: avhelani maraga 2 dza luambo

PFESANI:

- **Tshivhumbeo**

Naho manweledzo o riwalwa nga tshivhumbeo tsho khakheaho, a tea u tola.
- **Tshivhalo tsha maipfi:**
  - Vhamaki vha tea u khwathisedza tshivhalo tsha maipfi o shumiswaho.
  - Vha songo tusa maraga arali mulingiwa a songo sumbedza tshivhalo tsha maipfi, kana arali tshivhalo tsha maipfi tsho sumbedzwa tsho khakhea.
  - Arali tshivhalo tsha maipfi tsho fhira, kha vha vhale u swika kha fhungo la u fhedzisa li re ntha ha tshivhalo tsho tetshelwaho, vha litshe ayo mañwe a manweledzo o salaho.
  - Manweledzo a re mapfufhi fhedzi o faredza mbuno dzothe dzi todeaho ha tewi u newa ndatiso.

PHINDULO: TSHIBVELDZWA TSHA C

Maga a tevhelaho kha a shumiswe sa **tsumbandila** ya zwine mulingiwa a tea u zwi sumbedza kha manweledzo awe.

Mbuno dziñwe na dziñwe dza 7 dzi kha phara dzi tea u avhelwa maraga.

(Mitaladzi na/kana zwipida zwa mafhungo zwi tea u lunzhedzana.)

NO	KHOUTHESHENI	NO	MBUNO
1	'Toda ⁿⁱ lufuno, hu si u laula vhañwe v ^h athu uri zwi sa do kwashékanya mulalo wañu ['] .	1	Diwaneleni lufuno hu si mafhungo a u toda ⁿⁱ u vhusa.
2	'U kondelela ⁿⁱ ndi zwa v ^h uthogwa uri muthu a difhatele ⁿⁱ mulalo v ^h ukati ha ene mune ⁿⁱ na vhañwe v ^h athu.'	2	Ivhani na mbilu ndapfu.
3	'Tshiñwe ⁿⁱ tshifhinga zwi vha khwiñe ⁿⁱ uri muthu a tutshele ⁿⁱ kule na nyimele ⁿⁱ i sa takadzi ['] .	3	Tshimbilelani kule na maitele a si avhu ^{di} .
4	'Inwe ⁿⁱ ndila ya u tshila ni na mulalo ndi u tshila zwa namusi ⁿⁱ uri ni konou vha na mbonelaphanda ⁿⁱ v ^h utshiloni ['] .	4	Tshilani ni na mbonelaphanda ⁿⁱ .
5	'Zwithu zwine zwa ita uri v ^h athu vha si vhe na mulalo ndi mafhungo a u divhambedza na vhañwe v ^h athu ['] .	5	Litshani mafhungo a u difanyisa ⁿⁱ na vhañwe v ^h athu.
6	'Ni tea u tangedza ⁿⁱ vhañwe v ^h athu nga ndila ⁿⁱ ine vha vha ngayo, kutshilele ⁿⁱ na kuhumbulele ['] .	6	Tangedzani ⁿⁱ zwine v ^h athu vha vha zwone.
7	'Uri ni bvelele v ^h utshiloni na uri ni vhe na mulalo, ni tea u dzhia v ^h udifhinduleli kha tshiñwe ⁿⁱ na tshiñwe ⁿⁱ tshine tsha khou itea v ^h utshiloni hañu ['] , na vho badekanaho na inwi ['] .	7	Ivhani na v ^h udifhinduleli kha v ^h utshilo hañu [']

TSHIVHUMBEO TSHA PHARA

PFESANI: Iyi i tou vha tsumbo; mulingiwa ha lavhelelwi u tou i bvisa yo tou ralo kokotolo lini.

Muthu u tea u diwanela lufuno hu si mafhungo a u toda u vhusa vhañwe vhathu. U fanela u didowedza u vha na mbilu ndapfu ya u kondelela. Ni fanela u dibvisa kha maitete a si avhudi a vhangaho dzikhakhathi. Vhutshilo kha vhu tshilwe muthu o lavhelesa tshifhinga tsha zwino. Muthu u tea u litsha mafhungo a u difanyisa na vhañwe vhathu. Ni fanela u digudisa u sa lwisa ndila ine vhañwe vhathu vha tshilisa yone. Ni fanela u dzhia vhudifhinduleli kha kutshilele na vhudifari hanu ha duvha na duvha.

[Maipfi: 90]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B:

10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

Maga a u tola/maka

- Mupeleto:
  - Phindulo ya ipfi lithihi i tea u newa maraga naho mupeleto wo khakhea, nga nda ha musu vhukhaki uho vhu tshi shandukisa thalutshedzo ya ipfi lenelo.
  - Kha phindulo ya fhungo lo dalaho, vhukhaki ha mupeleto vhu tea u newa ndatso arali vhu kha tshivhumbeo tsha luambo lwonolwo lu lingiwaho ngalwo.
  - Hune ha lingiwa pfufhifhadzo ya ipfi (abrivesheni), phindulo i tea u newa i kha mupeleto wonewone.
- Zwivhumbeo zwa mafhungo zwi tea u vha zwi kha divhafhungo/girama yoneyone nahone yo newa i kha mafhungo o fhelelaho/kana sa zwi ananaho na ndaela.
- Kha mbudziso dza munangelo, kha vha tangananedze ZWOTHE, ledere li tshimbilelanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

- 3.1 Vha daho fhano u vhala vha phasa nga naledzi fhedzi.√ (1)
- 3.2 Ndi thekhiniki ya khephusheni/fonto khulwane,√ i shuma u kunga vhaswa/vhataleli vhane vha takalela u vhala.√ (2)
- 3.3 Tshifanyiso itshi tshi nea muhumbulo wa uri laiburari iyi i shumiswa nga vharema na vhatshena.√ (1)
- 3.4 Laiburari ya mathakheni.√
Ndi mbofho ya thaluso.√ (2)
- 3.5 Tshilogeni itshi tshi khwathisedza uri u funzea zwi vha tshishumiswa tsha u fhatu vhumatshelo havhudi ha muswa.√√ (2)
- 3.6 Khungedzelo yo kona u swikelela maga othe ngauri:
- O shumisa tshifanyiso tshi kungaho.
  - O shumisa khephusheni u kunga vhataleli.
  - O shumisa luambo lwa u fhuredzela.
  - O nea na vhumani/vhukwamani.

KANA

Hai.

- A hu na fhethu hune vha wanala hone.

[Zwivhili fhedzi] √√

(2)
[10]

MBUDZISO YA 4: KHATHUNI**PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA E**

- 4.1 Dana lavho a li na ndevhe lini.√ Muambi afho u khou sumbedza u sa takalela zwiito zwa n̄wana uyo.√ (2)
- 4.2 Ndi liaravhi,√ **Ebo**, n̄ne a thi nga tuwi navho.√ (2)
- 4.3 - U toḁa u lifhisa nge a kwashelwa fasitere nga n̄wana a tshi khou tamba.√
 - U titilidza n̄wana nge a khakha.
 - U amba mafhungo nga ndila ya u halifha.
- [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho] (2)
- 4.4 Kha muṁa wa FUREME ya 2 a hu na khakhathi ngeno kha muṁa wa FUREME ya 1 hu na khakhathi./Kha muṁa wa FUREME ya 2 hu na mulalo ngeno kha muṁa wa FUREME ya 1 a hu na mulalo./N̄wana wa FUREME ya 2 ha ngo lemala ngeno kha FUREME ya 1 n̄wana wa hone o lemala. /Kha muṁa wa FUREME ya 2 vhabebi vha dihudza nga n̄wana wavho ngeno kha muṁa wa FUREME ya 1 mubebi a tshi dzulela u luṁana na vhahura.
- [Mbambedzo NTHIHI i pfalaho.] √ (1)
- 4.5 B/a dihudza. √ (1)
- 4.6 - Ndo vha ndi tshi ḁo pfumedzana navho.
 - Ndo vha ndi tshi ḁo kaidza n̄wananga ngauri u na mulandu.
 - Ndo vha ndi sa ḁo hana u badela tshelede.
- [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√√ (2)

[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

- 5.1 **Balangana/phadalala.**√ Vhathu vho mbo di **balangana/phadalala** vhuṭambo vhu sa athu fhela.√ (2)
- 5.2 **Khosi i tshi zwa.**√ Khosi i tshi amba.√ (2)
- 5.3 **Diambela.**√ Ndi tshi swika ha vhakoma ndi do tou **diambela.**√ (2)
- 5.4 Ilo duvha vhathu vha do twa dzinduni vha tshi do vha vha tshi shavha buka ilo.√√ (2)
- 5.5 'dukana li sa divhalekani',√ngauri muambi u sumbedza u vhenga zwiito zwa mutukana uyo.√ (2)
- [10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70